

A nyomorultak

GAVROCHE HALÁLA

(Részlet)

Az egyik forradalmár egyszer észrevette, hogy valaki ott mászkál az utcán, a barikád alatt.

Gavroche előkaparintott egy borospalackos kosarat a vendéglőben, kibújt a résen, és nyugodtan elkezdte ürítgetni a barikád lábánál elesett nemzetőrök tölténytáskáit.

— Mit csinálsz ott? — kiáltott az egyik forradalmár.

— Megtöltöm a kosaramat, polgártárs.

— Nem látod a kartácsgolyókat?

Gavroche visszafeleselt:

— Nos, hát esik. És aztán?

— Gyere vissza!

— Mindjárt! — felelte Gavroche.

És egy ugrással behatolt az utcába.

Az egyik század visszavonulása közben egész sor halottat hagyott maga után.

Vagy húsz halott hevert erre-arra a kövezeten. Tehát vagy húsz tölténytáska Gavroche számára, jó csomó töltény a barikádnak.

A füst olyan sűrű volt az utcán, mint a köd. Az, aki két hegycsúcs között a völgyben gomolygó felhőt látott, elképzelheti, milyen sűrű füst lebegett a magas házak kettős vonala közt. Lassan szállt föl, és szüntelen megújult, még a napot is elhomályosította apránként sűrűségével. A meglehetősen rövid utca egyik végétől a másikig alig láthatták egymást a harcolók.

Ez a homály, amelyet talán akartak és talán számításba is vettek a támadók, hasznára vált Gavroche-nak.

Minthogy kistermetű is volt, a füstfelhő oltalma alatt jó meszszire bemehetett az utcába, anélkül, hogy láthatták volna. Minden nagyobb veszedelem nélkül kiüríthetett hét-nyolc közelfekvő tölténytáskát.

Hasmánt csúszott, négykézláb baktatott előre, szájába fogta a kosarat, és forgott, sikamlott, kigyózott, hullámozott egyik halottól a másikhoz, és úgy bontotta fel a tölténytáskákat, mint a majom a diót.

A barikádról, amelyhez még elég közel járt, senki sem mert rákiáltani, hogy térjen vissza, mert féltek, hogy kiáltásuk rátereli a figyelmet.

Végre nagy erőlködéssel arra a helyre ért, ahol már átlátszóvá vált a puska- és puskaporfüst.

Úgy, hogy a sorkatonák mellvértjük mögött s az utcasarkokon sorakozott nemzetőrök egyszerre észrevették, hogy valami mozog a füstben.

Amikor Gavroche éppen egy, a kút mellett fekvő őrmester töltényeit szedte ki, golyó érte a holttestet.

— Az angyalát! — szólt Gavroche. — Ölik a halottaimat. — Egy második golyó szikrát csiholt mellette a kövezetről. Egy harmadik átfúrta a kosarát.

Gavroche odanézett és látta, hogy a golyó a nemzetőröktől jött.

Erre felugrott, haja lengett a szélben, kezét csipőre tette, és rámeresztette szemét a lödöző nemzetőrökre, dalolni kezdett.

Egy golyó azonban, amelyet talán jobban céloztak, vagy hamisabb volt a többinél, végre utolérte a fickándozó fiút. Látták, hogy Gavroche megtántorodik, majd lerogy. A barikád sikoltásba tört ki, de Gavroche csak azért esett el, hogy újra fölkeljen; ülve maradt, de hosszú vérszalag futott le arcán, fölemelte karjait és nézte, hogy honnan jött a lövés, aztán megint rágyújtott a dalra:

*Földre estem, földön fekszem,
A hibás csak Voltaire ebben;
Orrom benn a folyókában,
Ennek oka...*

Nem fejezhette be. Ugyanannak a katonának egy másik golyója félbeszakította. Ezúttal arcra bukott a kövezeten, és nem mozdult többé...

A részlet Hugo nagyszabású regényéből, *A nyomorultakból* való. A műben a XIX. század első felének Franciaországa elevenedik meg előttünk. — Az 1830-i forradalom végleg megbuktatta a Bourbonokat, és az előzőtt Károly helyett Lajos Fülöp, a polgárkirály került a trónra. A köztársaságpártiak (köztük a regény egyik főszereplője, az ifjú Márius is) titkos összeesküvést szőnek ellene. 1832-ben a nép fel is kél, s bari-dokat emel Párizs utcáin. Ezekben a barikádharcokban szerepel a hős kis utcagyerek, Gavroche (Gávros).

Vidám, okos, becsületes fiú volt Gavroche. Szülei Párizs egyik nyomornegyedében éltek, és nem sokat törődtek gyermekükkel. Elég volt nekik a maguk baja. A kis Gavroche úgy nőtt fel, mint a nagyvárosok szürke verebei: otthon nélkül, elhagyottan. Amikor a forradalmi harc fellángol, Gavroche még csak 13 éves, de már tudja, hogy a helye ott van a barikádokon. Érzí, hogy a forradalmárok hozzá hasonló kis otthonatlan csavargók emberibb életéért küzdenek. Üzeneteket hoz a felkelőknek, kikémleli az ellenség állásait. Mindenképp igyekszik hasznossá tenni magát. — A forradalmárok tölténye fogytán volt, ezért bármi áron is új töltényeket kell szerezni. Gavroche az életveszéllyel dacolva a

tűzvonalak közé lopózik, és töltnyeket szed össze a forradalmárok számára. Egy nemzetőr golyója találja el. Ifjú életét áldozta fel a hazáért és a forradalomért.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

1800—1855

A bátortalan szerelem

Búsan rejti bánatos szívében
Lángszerelmét a hű, csendes ifjú,
Titkon ég, vágy, s hervad élete.
Akit óhajt, Lilla hajnal arcát,
Szép szemében lelke szép sugárát,
Félve nézei, félve vár reá.

Szólna; de rebegve vész el ajkán
A szerelmes szózat, csak szívében
Ég és forr a néma vallomás.
Néha bátrabb: elmerült szemekkel
Hosszasan néz a lány ellenébe,
Mintha kérné, mintha mondaná:

Lilla, éltem szép reménye, Lilla,
En tehozzád hű leszek, szép Lilla,
Szánj meg, adj szívemnek életet,
Mintha kérné, hogy ne hagyja veszni,
Mintha titkos eskeit rebegné,
És fogadná szent érzelmiben:

Hogy becsesb lesz élte életénél,
A lány szíve kedvesb önszívénél,
Hogy csak ő lesz gondja, öröme,
Hosszan úgy néz és merőn az ifjú,
Es könnyörgő képén a reménység
Szép világa hajnalszínben ég.

De nem érti esdeklő szemének
Hű beszédét a szabad szívű lány,
Bátalan néz szét a látkörig,
A teremtés ékes tartományán
Függ csábító víg tekintetével:
Kis virágot s berki dalt keres.

A szerelmes ifjú vész azonban,
 Búsán elhúny képén a reménység
 Szép világa, s lelkén éj borong.
 Mért az ifjú szíve nem keményebb,
 Mért szelídebb nem vagy, ó leány,
 Hogy vagy elkérhatná bús szerelmét,
 Vagy lehetne boldog általad?

Ez a vers a költő jó ideig kiadatlan költeményei között lappangott. Tökéletes lélektani hitelességgel mutatja meg a költő helyzetét az Etelka-szerelemben. A „lángszerelmét rejtő”, „titkon égő”, „hű, csendes ifjú” maga Vörösmarty, az ő szívében „ég és forr a *néma* vallomás”. Lilla pedig nyilván Etelka, aki játszi fiatalságában nem érti meg a szerelmes ifjú „esdeklő szemének hű beszédét”.

A *bátortalan szerelem* egyike Vörösmarty legszebb szerelmes verseinek. Bár korai keletű, érett költői szépségekkel van tele (lelke szép sugára, könnyörgő képén a reménység szép világa hajnalszínben ég, lelkén éj borong). Együttal szép példája az epekedő, szentimentális szerelmi költeménynek is. Ritmusa trochaikus.

A három egyesült fejedelmekre

Mit forralt titkos kebelén a hármass eröszak,
 Mely szentségtelenül szentnek itéli magát,
 Mit forralt vesztetre, magyar, most látod ... azon kor,
 Melyben régi sebed kezd hegedni, elejt,
 És szent törvényed, mely most már ezredet érne,
 Megszaggatva hever drága hazádnak ölén.
 De te, szabadságunk elpusztítója, ne örvendj:
 Sírunkon nem fog fényleni büszke neved.
 Mely még most nyugszik, fölkel a bátor oroszlán.
 Szíveitek fognak vérzeni körme között.
 Jaj néktek! ha kivész: elhúz sírjába magával,
 Jaj, ha megél: iszonyú mérge pokolra taszít.

1823

Az epigrammaszerű kis verset Görbön írta Vörösmarty a megyei ellenállási mozgalom forradalmi hangulatában. „A hármass eröszak”: a szentszövetség, amelyet Ausztria, Poroszország és a cári Oroszország kötött egymással a reakció uralmának biztosítására. — „Szent törvényed, mely most már ezredet érne”: az ősi alkotmány „megszaggatva hever”: célzás a bécsi kormány alkotmányellenes rendelkezéseire. A vers végén a bátor oroszlán hatásos képével jósolja meg az elnyomott nemzet felkelését. Az utolsó két sor értelme: ha a fölkelő nemzet elpusztul a harcban, vele pusztul elnyomója is: ha viszont győz, akkor leszámol zsarnokával.

Zalán futása

ELŐHANG

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző
Fénnyel jársz egyedül. Rajtad sűrű fellegek, és a
Bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek.
Hol vagyon, aki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,
A riadó¹ vak mélységet fölverje szavával,
S késő százak² után, méltán láttassa vezérlő
Párducos Árpádot, s hadrontó népe hatalmát?
Hol vagyon? Ah ezeren némán fordulnak el: álom
Öldösi szíveiket, s velük alszik az ősi dicsőség.
A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
Gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.
Engem is, a nyugalom napján, ily év hozza fényre
Más késő unokát, ki előbb a lányka mulandó
Szépségén függtem gondatlan³ gyermeki szemmel,
S rajta veszett örömem dalait panaszosra cserélvén.
Hasztalanul eget és földet kérlelve betölték.
Mégis az ifjúság háborgó napjai múltán,
Biztos erőt érzek: kebelemben nagyra kelendő
Képzeletek villannak meg, diadalmas Űgekről,
S a deli Álmosról, s Álmosnak büszke fiáról,
Párducos Árpádról... Ó hon! meghallasz-e engem,
S nagyratörő tehetős fiaid hallgatnak-e szómra?
Megjön az éj, szomorún feketednek az ormok, az élet
Elnyugszik, s a fél föld lesz nyoszolyája; de engem
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derengő
Lelkem előtt lobogós kopiák és kardok acéli
Szegdelik a levegőt: villog, dörög a hadi környék.
Látom, elől kacagányos apák, s heves ifjú leventék
Száguldó lovakon mint törnek halni, vagy ölni,
Zászlódat látom, Bulcsú, s szemem árja megindul.

Oh hát halljátok, ti hazának gyermekei! szómat,
Későn hangzik már; de magában hordja halálos
Harcok fergetegét, s hű a haladékony időhöz.

1825

¹ Visszhangos.

² Századok.

³ Gondtalan.

A lírai *Előhangot* az eposz megalkotása után, barátai tanácsára írta Vörösmarty a *Zalán futása* elé. Több szempontból fontos szöveg. Először is világos bizonyosság arra, hogy a költő „tehetetlen kora”, a nemesi nemzet ébresztése céljából írta meg nagy honfoglaláskori eposzát, költőink régi vágyát. A haza „nagyratörő, tehetősb fiai”: a hazafias nemesek. Árpádnak és vitézeinek nagy tettei példaképpen jelennek meg a „tehetetlen kor puhaságra serényebb gyermekei” előtt, a haladó romantika szellemében, kifejezésre juttatva a költő társadalomkritikáját is.

Megkapó célzást rejt az *Előhang* Vörösmarty ifjúkori reménytelen szerelmére is. Valóban a nagy eposz ihlete vonta ki lassan a költőt az epekedő Etelka-szerелеm lenyűgöző hatása alól.

Nagyszerű példája ez a lírai bevezetés az érzelmi hatásra törő, ragyogó romantikus költői stílusnak is. A vizuális hatást, a láttató erőt a nagyerejű megszemélyesítések, a sok hatásos jelző és kép (például az ősi dicsőséget idéző nyitó kép, az éj beköszöntésének a fél földgömbre kiterjedő érzékeltetése és a honfoglaló ősíket felvillantó látomás), a zeneiséget a hangutánzó és hangulatfestő szavak felhasználása (például a látomásnak a harci zajt érzékeltető részletében) és az alliterációk biztosítják (például az idő suhanásáról szóló mondanivalót jól alátámasztó *h* hang ismétlése a záró sorokban). Az érzelmi hatást fokozzák a megszólítások, a költői kérdések, felkiáltások, valamint ellentétek is (beleértve a fény és árny ellentétének művészi felhasználását).

Romantikus a bevezetés hangulata is. Vörösmarty az *Előhangot* Ossian kelta bárd verseinek hangnemében írta. Ossian mondai alak. Ír vagy skót királyfi volt, aki a III. században népe pusztulásának, rabságba jutásának korában élt. Neve alatt Macpherson angol tudós 1760-ban őskelta nyelvű költeményeket adott ki angol fordításban. Ezek a versek egész Európában népszerűek lettek. Bár utóbb kiderült, hogy hamisítványok és eredetijüket Macpherson a tudós világ követelésére sohasem tudta megmutatni, a borongó hangulat sok nagy költő lelkét megfogta. Nálunk először Batsányi és Kazinczy fordították. Az ossiani hangulat különösen a romantikus ízlésnek felelt meg.

Részlet az I. énekből

Messze terül kiesén s pusztán a zagyvai síkság
Napkelet és dél tája felé; éjszakra, nyugatra
Domborodó halmok, s tovább a mátrai bércek
Hamvas felhőkként az egekhez látszanak érni.
Erre levágtatván, sebesen, villogva kiténtek
Árpád s bajnokai, s vízárként széllal elönték
A dobogó nagy tért. Árpád pedig áll a magasban
Egy kis domb tetején. Vala ékes párdúca vállán,
Rendítő buzogány jobbájában, s oldala mellett
Ósei harcából maradott nagy kardja világolt;
És könnyű süveg áll a fején s toll reszkeze ormán.
Mint Ügeké, szépapjáé, nagy termete; könnyen
Mozdul a súlyos fegyverrel; karjai, válla,
Mint a Mátrátető és bércei, izmos erősek.
Így állt meg komolyan, s végigpillanta hatalmas

Szemmel szép hadain, s írtatt, és nyomban elálltak
A rohanó csapatok. Valamint a csillapodó vész,
Lassú zúgással megszűnt a tábori vas-zaj.
A fegyveres csillámla, de már nem csattoga többé,
S dárda, gerely, lobogó büszkén emelődtek az égre.
A fejedelmi magyar még gondosan óva körül néz,
Megtelepíti hadát és sátort ütve az ormon.
Kél pirosan, mint a hajnal, szép sátora, fénylő
Gazdag aranyrojtta, tiz rézdárdára feszítve.
Ópedig egy terepély bükk árnyékába kitérvén
Nézi kemény hadait, s iszonyú lelkében öröm kél,
Amint a szálló seregek csattognak előtte;
Mert ekkor száguldozva hozzák a harci vezérek
Bátor népeiket...

A magyarok seregszernéljének bevezetése ez a szemelvény. Itt rajzolja meg először a költő a honfoglaló Árpád fenséges alakját. Erő és méltóság jellemzi ezt a részletet. Különösen megkapó a viharos mozgás és a nyugalom ellentéte és egyensúlya, s az a mód, ahogyan a cselekményt a költő a táj képébe beleilleszti. A „mátrai bércek” felől a síkságra „levágtatván, sebesen, villogva” tűnnek elő a honfoglaló seregek. A szenvedélyes mozgás ellentéteképpen magaslik fel előttünk Árpád alakja, amint egy kis domb tetejéről végigpillant szép hadain, s egyetlen intésére megállnak a „rohanó csapatok”. Ez a részlet nagyszerűen fejezi ki az egész eposz eszmei lényegét.

Részlet a IX. énekből

Elmondom, s megeredt szavaimnak szünete sem lesz,
Mig nem hirdetek új örömet Bodrogköz urairól.
Kedvesek ők nekem is, kedves vagy Hajna, te főképp.
Szűz hajadon, szép szőke fodorhajú lánya Hubának;
Mert te, midőn nyugszom, hitető álmomhoz is eljössz,
És köszönöd, hogy szűz ajakidról, s szőke hajadról
Édes szózatokat mondék, s kacagányos Etéről,
Aki erőre nagy a harcban, szépségre legelső.
Ezt köszönöd, s ekkor látom megnyílni szelíden
Bíboros ajkaidat, s füleim lány hangidat érzik.
Ekkoron a havazó karokat meglátom, az égből
Isteni szikra gyanánt szállott szem tiszta világát.
Délnek völgye, szívem titkának régi hazája,
Dél völgyében is ily tüzes a lány szép szeme. Rajtam
Nem könyörül; de megöl ragyogó sugarával utóbb is...

Perczel Etelka iránt érzett szerelmét a *Zalán futásában* többször elárulja a költő. Már az *Előhangban* is céloz hozzá írt panaszos verseire. A Hajna-epizód elbeszélésekor pedig világosan megmondja, hogy Hajna bájos alakjának megalkotásában Etelka ihlette.

Bodrogköz urairól: Huba, Hajna apja, családjával együtt Bodrogközben telepedett meg. *Hitető álom:* a reménytelenül szerelmes költőt sokszor álmai vigasztalták, mint ezt több költeményében is elmondja. *Dél völgye:* a Tolna megyei borsosnyói völgyet jelenti, itt volt Perczelék birtoka.

Utóhang Cserhalomhoz

Elzengette dalát a késő kor fia, rólad
Cserhalom, és az apák hírét meghozta tetődnek.
Még te soká harcolsz ezután is enyészeted ellen,
Még sokszor tavasz új diszeit elhinti meződön;
Őt hamar a sor erős vas karja lehúzza örökre,
És benövik sírját a vad fák ágai: akkor
Még ki fog emlékezni felőle? ki tudja, hogy ott is
Megfáradt ember hamvára nehezdik a domb,
Aki rövid pályát futván, a szárnyas idővel
Feljöve, és az eget s a földnek zsenge virágít —
Mert mi egy életidő? — megnézé, s elvesze köztök.
Nem tudják; de ne is tudják; csak az ősi dicsőség
Híre maradjon fenn, s unokánk tettekre hevüljön,
És legyen, aki szabad lélekkel zengje utánunk:
„Cserhalom! a te tetőd diadalnak büszke tetője.”

1825

A *Cserhalom* című kiseposz (1825) lírai utóhangja még egyszer megfogalmazza az eposzíró Vörösmarty költői szándékát. Ez nem az egyéni dicsőség keresése, hanem az, hogy a nemzeti múlt nagy tetteinek felidézésével „tettekre hevítse” az utódokat. Vörösmartyra jellemző részlet az emberi élet gyors múlandóságának gyönyörű érzékeltetése is (9–11. sor).

Csongor és Tünde

1830

(Kötelező olvasmány)

★

Pusztá csárda

Ez a csárda nevezetes,
Gólya jár rá, nagy kelepes¹.
Ha én gólyamadár volnék,
Ilyen házra nem is szállnék.

Kidőlt-bedőlt az oldala,
Bele jár az isten nyila,
A forgószél dúdol rajta,
Boszorkánytánc van alatta.

¹ Hosszú csőrű.

Hej kívül is, hej belül is,
Ki van itthon, ha beteg is?
Ki hoz nekem bort eleget,
Piros lánytól hókenyeret?

Puha kenyér eledelem,
Szomjam ellen borral telem,
S ha felindít a szerelem,
A szép leányt megölelem.

Hej, de itt senki nem felel,
Csalt az egy gólya kelepel:
Útra készül az is szegény,
Nem ülhet a ház tetején.

Gyerünk innen, fakó lovam!
Tisza innen nem messze van,
A Tiszában megítatok,
A Dunáig meg sem állok.

Isten hozzád, puszta szállás,
Gözüanya,² denevérház!
Hordjon el az őszi zápor,
Mért nincs benned egy ital bor.

1029

Vörösmarty népies költészetéből. Szinte már életkép, Petőfi hasonló jellegű költeményeinek előfutára. Hangja, kifejezésmódja mindvégig ezt tanúsítja.

A két szomszédvár

Részlet az I. énekből

Még egyszer fölemelte szavát Sár róna vidékén
S hosszú nyögésekkel, mineműk a haldoklóé,
Meggzúnt a zivatar. Csendes lón mélyen az alkony,
És kijövének az alkonyinak szeretői. Csapongva
S földet korholgatva¹ röptült a fecske magányos
Andalgásaiban, s eleségül gyenge fiainak
Kis férgek s fűben pihenő bogarakra vadászott.
Mely rémülve buvák, hallván a dúlakodó vészt,
Zöld kapujánál ült immár a kis tücsök és víg
Társaival vígan feleselt egyhangú dalokban.
Hallott a dongó buta kóborlása is, amint
Meg-megütődve rideg hangját elszegte koronként,
S lomha nehéz szárnyon szomorú zúgással odábbkelt.
Messze pedig, hol völgyeiben maradozva foly a Sár,
S késő habjai közt resten nyujtózik az omboly,²
Bús panaszát az úszók négy lábú serege zokogta,
S a vizek országát idegen hangokkal ijesztvén

¹ Gözü: mezei egér.

² Érintgetve.

³ Hínárfele.

A bikatorkú böllöm³ durván felbőge, csak embert
 Nem látott e táj. Ember, ki az estnek örüljön
 És szenderre⁴ csaló összhangját értse gyönyörrel,
 Ember nem jön elő. Sámsonnak háza miért van
 Most oly rajtalanúl? A nép, mely benne zsibonga,
 Ünnpelt ül-e talán? Vagy pusztá-e s néptelen a vár,
 A daliák fogadója s merész küldője csatákra?
 Vagy ki az, aki sötét fegyverből a beltermekből
 Lélekdöbbentő léptekkel előtör, az ifjú?
 Mért az egekbe kiáltó bú rémületes arcán,
 S vérkönye megjegesült tükrén az iszonynak alakja?
 Ah Sámson fia, későn van megtérni csatádról,
 Jó Tihamér! késő meglátnod az ősz atya házát,
 És látnod, mint lőn néphonból árva halommá.
 Mit használ neked a diadal dühös Ottokar ellen,
 Mit használt lenned győzőnek bécsi Rudolfért,
 S László híre neked? Megtérnél íme rohanva,
 Hogy hamarabb honn légy, megjárnád szárnyas örömmel
 Ős lakod utcáit, s nincs szemközt aki találjon,
 Vágyva beszállnál, s a házban nincs aki fogadjon.
 Mit használ most a nép-hagyta falakra kiállnod,
 Megtépett hajadat felszórnod az égiek ellen?
 S emberölő kezeiddel erős vasmelledet ütven
 Borzasztóan az alélt csendet fölijeszteni ismét?
 Mit használ dúlnod magadon kora gyászra jutottnak?
 Ságón azért vígan laknak rontóid; apádat
 És az egész családot kik elölték, a fene vívók
 Osztoznak kimélt javadon. Ságvár ura örvend,
 Vad Káldor, hogy társ nélkül dús háza ragyoghat,
 Hogy, ki örök daccal várának tart vala ellent,
 Már nem sérti szemét a szomszéd sámsoni háznép.

Hol most Ság borait termeszt, hol Urhida dombján
 Sok munkái után viszen a nép sárga gerezdet,
 Ott a Káldorok, itt Sámson vérsége tanyáztván,
 Két ház volt régtől szomszéd a róna határon,
 Régtől ellenség, dühös és békülni tudatlan;
 Hol, valamintha velük lett volna születve, fiúról
 Szállta fiúra harag s nem szűnt rombolni; de évről
 Évre nehezebbé lőn; mert megtorlatlan ölések
 Adtak ölésre okot vég nélkül, s vad sziveik közt
 Rémitő emlék állott alkotva halálból.

³ A gémfélék egyik fajtája.

⁴ Álomra.

Majd egy atyát kellett megtorlani, érte adóul
 Szép fiatal bajnok hullott el, egy ép deli testvér
 S mellettök nép számtalanul. Nem tette szeliddé
 Őket sem nyájas szerelem, sem férfi barátság,
 Sőt dúlt a szerelem s vaddá lett, mint az oroszlán:
 És vagy káldori szűz vagy sámsoni gyenge leányzó
 Lón, ha talán tetszék, veszedelmes célja vitáknak.
 És e párt csak csillapodott békében, alattos^a
 Ártalmat forralva, s gyanút nehezítve, ölőbbé
 Hogy legyen a zajkor s ha kivált a csendtelen ország
 Népfogyató harcát maga ellen vitte, siralmas
 Megszakadás lévén (örök átkú sorsa magyarnak),
 Akkor nyíltta lett a két ház régi haragja,
 S eskü szerint fogadott vértor váltotta föl egymást.
 Akkor szüntelenül lobogott a fekete zászló,
 Szüntelenül új bajrahívás rémkürte rivalgott,
 S míg volt kar, míg bajviselőt tudá küldeni a vár,
 A rótt bántalmak lerovattanak: új ok, öröklő
 Gyűlölségre s bosszút nevelő szomszédi viszályra.
 Most a sors Sámsonra került. Egy hitetlen éjjel,
 Míg fia Lászlóval vendég táborban időzött,
 Meglepték a káldoriak, s kiket a lemenő nap
 Elve hagyott, a várbeli nép, a visszajövőnek
 Nem látá örömét. Elesének az éji had által:
 Testeiket máglyán égette meg a fene Káldor,
 Hogy nyoma létöknek ne maradjon az isteni földön;
 Szél hordá el hamvaikat...

A cselekmény színhelye a Sárvíz Fejér megyei részén Ság és Urhida környéke. Ideje IV. László kora. Az Ottokár ellen Habsburg Rudolf szövetségében aratott győzelem 1278-ban zajlott le.

A költemény a feudális anarchia sötét korát, a Káldorok és Sámsonok egymást pusztító harcát mutatja be. Ehhez a zordon témához jól illik a bevezető kép: vihar utáni, ember nélküli táj rajza. Tihamér, esküjéhez híven, véres bosszút áll családja kiirtóin: a Káldorok mind elhullanak a kegyetlen harcban. Káldor leánya, a „szelid Enikő” holtan esik össze, amikor apját várva vissza a harcból, Tihamérral találja szemben magát. Tihamért Enikő képe többé nem hagyja nyugodni, világgá bujdosik.

A két vár pedig omladozott, bús fészke bagolynak,
 S a viharok zordon hárfája, hol a rohanó szél
 Nyílt kapuk és ajtók szárnyait verdeste falakhoz,
 S messze süvöltő dalt zengett a puszta határnak.

1831

^a Alattomos.

Szép Ilonka

I.

A vadász ül hosszú méla lesben,
Vár felajzott nyílra gyors vadat,
S mind föllebb és mindig fényesebben
A serény nap dél felé mutat;
Hasztalan vár; Vértés belsejében
Nyugszik a vad hús forrás tövében.

A vadász még lesben ül sokáig,
Alkonyattól vár szerencsejelt:
Vár feszülten a nap áldozatáig,
S ím a várt szerencse megjelent:
Ah de nem vad, könnyű kis pillangó,
S szép sugár lány, röpteként csapongó.

„Tarka lepke, szép arany pillangó!
Lepj meg engem, szállj rám kis madár;
Vagy vezess el, merre vagy szállandó,
Ahol a nap nyúgodóba jár.”
Szól s iramlík, s mint az őz futása,
Könnyű s játszi a lány illanása.

„Istenemre!” szóla felszökelve
A vadász: „ez már királyi vad!”
És legottan, minden mást feledve,
Hévvél a lány nyomdokán halad.
Ő a lányért, lány a pillangóért,
Versenyeznek tündér kedvtelésért.

„Megvagy!” így szól a leány örömmel,
Elfogván a szállongó lepkét;
„Megvagy!” így szól a vadász, gyönyörrel
A leányra nyújtva jobb kezét;
S rezzent kézből kis pillangó elszáll;
A leány rab szép szem sugaránál.

II.

Áll-e még az ősz Peterdi háza?
El-e még a régi harc fia?
Áll a ház még, bár fogy gazdagsága,
S telt pohárnál ül az ősz maga.
A sugár lány körben és a vendég;
Lángszemében csábító varázs ég.

S Hunyadiért, a kidőlt dicsőért,
A kupák már felvillantanak,
Ősz vezére s a hon nagy nevéért
A vén bajnok könnyei hulltanak;
Most könnyűi, vére hajdanában
Böven omlott Nándor ostromában.

„Húnyt vezérem ifjú szép sugára”
Szól az ősz most „éljen a király!”
A vadásznak vér tohúl arcára
S még kupája illetetlen áll.
„Illetetlen mért hagyod kupádat?
Fogd fel gyermek és kövesd apádat.

Mert apád én kétszer is lehetnék,
És ha ittam, az nincs cenkekért,¹
Talpig ember, akít én említék,
Nem gyaláz meg ő oly hősi vért!”
S illetődve s méltóság szemében,
Kél az ifjú, tölt pohár kezében:

„Éljen hát a hős vezér magzatja,
Addig éljen, míg a honnak él!
De szakadjon élte pillanatja,
Melyben attól elpártolni kél;
Egy király se inkább, mint hitetlen:²
Nyűg a népen a rossz s tehetetlen.”

S mind zajosban, mindig hevesebben
Vig beszéd közt a gyors óra ment.
A leányka híven és hivebben
Bámulá a lelkes idegent.
„Vajh ki ő, és merre van hazája?”
Gondolá, de nem mondotta szája.

„Téged is, te erdők szép virága,
Üdvözölve tisztel e pohár!
Hozzon isten egykor fel Budába,
Ősz apáddal a vadász elvár;
Fenn lakozva a magas Budában
Leltek engem Mátyás udvarában.”

¹ Hitvány ember.

² Hítszegő.

Szól s búcsúzik a vadász, rivalva
Inti őt a kúrthang: menni kell.
Semmi szóra, semmi biztatásra
Nem maradhat vendéglőivel.
„Emlékezzél visszatérni hozzánk,
Jó vadász, ha meg nem látogatnánk.”

Mond szerényen szép Ilonka, állván
A kis csarnok végső lépcsőjén,
S homlokán az ifjú megcsókolván,
Útnak indul a hold éjjelén.
S csendes a ház, ah de nincs nyugalma:
Fölveré azt szerelem hatalma.

III.

Föl Peterdi s bájos unokája
Látogatni mentenek Budát;
Minden lépten nő az agg csodája,
Mert sok újat meglepetve lát.
A leányka titkon édes óra
Jövetén vár szép találkozóra.

S van tolongás s új öröm Budában:
Győzelemből várják a királyt,
Aki Bécszet vívó haragában
Vérbosszút a rossz szomszédon állt.
Vágyva néz sok hű szem ellenébe:
Nem vidul meg szép Ilonka képe.

„Hol van ő, a nyájas ösmeretlen?
Mily szerencse fordult életén?
Honn-e, vagy tán messze költözötte
Jár az őzek hűvös rejtekén?”
Kérdi titkon aggódó gondolattal,
S arca majd ég, majd színében elhal.

S felrobognak hadvész-ülte képpel
Újlaki s a megbékült Garák.³
S a király jó, fölség érzetével
Környékeztén őt a hős apák,
Ősz Peterdi ösmer vendégére,
A király az: „Áldás életére!”

³ Újlaki, Garák: oligarchák, a Hunyadiak ellenségei, akik később Mátyásnak behódoltak.

„Fény nevére, áldás életére!”
Fenn kiáltja minden hű ajak;
Százszorozva visszazeng nevére
A hegy és völgy és a zárt falak.
Haloványan hófehér szobornál
Szép Ilonka némán és merőn áll.

„A vadászhoz Mátyás udvarában,
Szép leánykám, elmenjünk-e hát?
Jobb nekünk a Vértes vadonában,
Kis tanyánk ott nyugalmat ad.”
Szól az ősz jól sejtő fájdalommal,
S a bús pár megy gond-sújtotta nyommal.

És ha láttál szépen nőtt virágot
Elhajolni belső baj miatt:
Úgy hajolt el, félvén a világot,
Szép Ilonka titkos bú alatt.
Társasága lángzó érzemények,
Kínos emlék, és kihalt remények.

A rövid, de gyötrő élet elfolyt,
Szép Ilonka hervadt sír felé;
Hervadása liliomhullás volt;
Ártatlanság képe s bánaté.
A király jön s áll a puszta házban:
Ők nyugosznak örökös hazában.

1833

„Hervadása liliomhullás volt: Ártatlanság képe s bánaté”. Vörösmarty saját vallomása szerint ez a két sor zsongott sokáig lelkében, míg lassanként kialakult belőle az egész költemény, legnépszerűbb verseinek egyike.

A vers lírai célja kétségtelenül a szerelmi csalódás, a reménytelen szerelem szomorúságának kifejezése. Ezt állítja bele a költő a három képből álló, művészi felépítésű, hangulatban is változó epikai keretbe. A lány ébredő szerelmének, epedő várakozásának és fájdalmas csalódásának költői kidolgozása Vörösmarty legfinomabb lélekrajza. Különösen hatásos Szép Ilonka csalódásának megéreztetése és a lány tragédiáját balladai tömörséggel érzékeltető befejezése. Verselése rimes-időmértékes, trocheusi.

A *Szép Ilonka* először az *Auróra*-ban jelent meg 1834-ben, de a II. rész 5. versszakának utolsó négy sorát, amelyekben a költő éles kritikát mond a királyokról, a cenzúra törölte. A vers egyes sorai szállóigévé váltak, költők, drámaírók, festők dolgozták fel témáját. A kor egyik jeles zeneköltője, Mosonyi Mihály, operát is írt a vers alapján.

A *Szép Ilonka* az utolsó olyan nagyobb vers, amelyben Vörösmarty az Etelka-szerelemnek állít emléket. Perczel Etelka 1833-ban, a vers megírása évében ment férjhez egy gazdag bácskai földbirtokoshoz. A me-

nyegző visszhangját Vörösmarty egy négysoros epigrammaszerű versében találjuk meg (Az elválók), amelyben a „büszke menyegző” kifejezés még egyszer felidézi az előkelő Perczel-leány és a szegény nevelő társadalmi különbségét.

Az elválók

Menni fogunk, te öröm s boldog szerelmek ölébe,
Megcsaltnak nekem a sír menedéke marad;
Ott keresek békét, s ah ott sem nyughatik e szív:
Büszke menyegződnek hallani fogja zaját.

1833

Szózat

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsöd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.

S népek hazája, nagy világ!
Hozzád bátran kiált:
„Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált!”

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért,
S keservben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.

Ez a föld, melyen annyszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.

Az nem lehet, hogy ész, erő,
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.

Itt küzdenek a honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyádnak karjai.

Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.

Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt.

Vagy jőni fog, ha jőni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

És annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Mégfogya bár, de törve nem,
El nemzet e hazán.

S a sírt, hol nemzet súlyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny ül.

Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar!
Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

1836

A *Szózat*ban a bécsi kormány 1836-os erőszakos intézkedései (az országgyűlés bezárása, Kossuth börtönbe vetése stb.) után szólította fel a nemzetet rendületlen hazaszeretetre, harcos helytállásra. Jelentősége Vörösmarty költői fejlődésében kettős. Egyrészt ez a „szózat” (felhívás, kiáltvány) már nemcsak a nemesi nemzethez, hanem az egész magyarsághoz szól; másrészt a romantikus álmodozás korszaka után ezzel a verssel fordul ismét a költő a közösségi problémák felé.

A *Szózat*ban szólal meg az a komoly, ünnepélyes, lelkesítő, a nagy szónokok előadásmódjára emlékeztető hang, amely Vörösmarty hazafias költeményeit ezután jellemzi. Míg a húszas évek eposzainak stílusában a romantikus vonás a képgazdagságban és a finom árnyaltságban mutatkozott meg, most a romantikának egy újabb stílussajátossága jelenik meg a költő verseiben: a retorikus pátoz, a nemes szónoki emelkedettség. Ennek eszközei a *Szózat*ban a hangsúlyos ismétlések, az ellentétek.

A *Szózat* nemes pátozának a versforma, a négyes és hármas jambusok váltakozása is megfelel. Ez a forma, amely a skót ballada-költészetből került az európai irodalomba, fokozza a komoly, ünnepélyes hatást. Ebben a formában készült Kölcsey *Rákóczi hajh!* című verse és Arany balladája, *A walesi bárdok* is.

A költemény 1837-ben jelent meg először az Aurórában. Egressy Béni, az 1840-es évek kedvelt dalszerzője, az akkoriban népszerű magyar tánc stílusában, az ún. verbunkos stílusban zenésítette meg a szöveget. A vidám, pattogó táncdallamot bravúros művészettel alkalmazta az ódai mondanivalóhoz. Vörösmarty költeménye Egressy dallamával vált (a *Rákóczi nóta* és a *Himnusz* után) harmadik nemzeti énekünké.

A költemény hatására jellemző, hogy a *rendületlenül, rabiga, ezredévi* szavak Vörösmarty verséből kerültek szókincsünkbe. 1860-ban Arany János a *Szózat* tanítására emlékeztetve buzdította nemzetét, hogy tartson ki a 48-as törvényekben megfogalmazott szabadságjogok mellett (*Rendületlenül*), 1865-ben pedig ezt írta egyik cikkében: „Nem zengte senki, de mindenki szívében itt rezgett a lélekemelő dallam: »megfogyva bár«...!”

Késő vágy

Túl ifjúságomon,
Túl égő vágyimon,
Melyeknek mostohán
Keserv nyílt nyomdokán;
Túl a reményeken,
Melyekre hidegen
Éjszínű szemfödőt
Csalódás ujja szőtt;

Túl a szív életén
Nyugodtan éldelém
Mit sors's az ész adott,
Az őszi szép napot.
De hogy megláttalak,
Szép napvilágot,
Kivántam újólag
Már eltűnt koromat;

Kivántam mind, amit
 Abrándos álma hitt:
 Az édes bánatot,
 Mely annyi kéjt adott,
 A kínba fült gyönyört,
 Mely annyiszor gyötört,
 Hiába, hasztalan!

Ifjúság és remény
 Örökre veszve van
 Az évek tengerén:
 Remélni oly nehéz
 A kornak alkonyán,
 S szeretni tilt az ész
 Letűnt remény után.

1839

A vers az Etelka iránt érzett szerelem emlékének utolsó felbukkanása Vörösmarty költészetében. Ez a rég eltemetett emlék futó fellobbamas nyomán ismét átviharzott lelkén, s elemei erővel támadt fel benne a vágy a letűnt ifjúság után. A költő azonban legyőzi érzéseit, s a vers a lemondás fájdalmas, elégikus hangulatával végződik.

Versforma: rímes jambusok.

A Gutenberg albuma

Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek
 S a kitörő napfény nem terem áltudományt;
 Majd ha kihull a kard az erőszak durva kezéből
 S a szent béke korát nem cudarítja gyilok;
 Majd ha baromból s ördögből a népszaroló dús
 S a nyomorú pór nép emberiségre javul;
 Majd ha világosság terjed ki keletre nyugatról
 És áldozni tudó szív nemesíti az ész;
 Majd ha tanácsot tart a föld népsége magával
 És eget ostromló hangokon összekiált,
 S a zajból egy szó válik ki dörögve: „igazság!”
 S e rég várt követét végre leküldi az ég:
 Az lesz csak méltó diadal számodra, nevedhez
 Méltó emlékelt akkoron ad a világ.

1840

Egy német kiadó albumot jelentetett meg a könyvnyomtatás feltalálásának 400. évfordulója alkalmából, Gutenberg Jánosnak, a könyvnyomtatás feltalálójának tiszteletére. Vörösmarty ebbe az albumba szánta költeményét. Arra mutat rá benne, hogy a könyvek, a kultúra csak az igazságos társadalmi rend megvalósulása esetén tölthetik be igazi hivatásukat. A második sor a *Csongor és Tünde* tudós-jeleneteivel rokon mondanivalót közöl. Az ötödik és hatodik sor értelme: a „népszaroló dús” (a kizsákmányoló gazdagok) ördögből, a baromként kezelt „nyomorú pór nép” állati sorból emelkedik fel az igazi emberség szintjére, s így jön létre — Vörösmarty elképzelése szerint — az a társadalmi nivellálódás, amelyet az utópista szocialisták hirdettek. A nyolcadik sor szerint Vörösmarty már leszámolt azzal az illúzióval, hogy a felvilágosodás eszménye, a hideg ész egymagában megoldhatja a társadalmi problémákat.

A *Gutenberg albumba* hét disztichonból álló egyetlen körmondat. Az első 12 sor a méltó ünneplés feltételeit tartalmazó mellékmondatokat foglalja magában. Az utolsó két sor a főmondat, amely a feltételek megvalósulása esetén a következményt jelöli. Hasonló szerkezetű és tartalmában is rokon Petőfi *A XIX. század költői* híres 5. szakasza: „Ha majd a bőség kosarából...”

Az úri hölgyhöz

Fürtidben tengervészes éj,
Szemekkel, mint a csillagtűz;
Hol annyi gőg és annyi kéj,
Ki vagy te márványkeblű szűz?

Bírván az istenek minden kegyét,
Imádva férfiaknak általa,
Szép és dicső, s lélekben oly setét,
Milyen derült arcodnak hajnala.

Nincs hát remény? nincs semmi kegyelem?
Hiába minden esdeklés szava?
Hiába kér a leghőbb érzelem?
Nem olvadoz fel kőkebled hava?

Egy eskü kell, egy néma fogadás:
„Szeretni e mindent adó hazát!”
Mért hát szemedben büszke tagadás?
Mért áruló a hang, mit ajkad ad?

Pedig nem mondhatod, hogy nincs szived,
Szeretsz pompát, hizelgő csapodárt,
Hintót, lovat, sőt hitvány ölebet,
És selymidért imádod a bogárt:

Mind állat, és hívságos semmiség,
Hizelgőd is, ki hűséget hazud!
És mégis, mégis — oh türelmes ég! —
Kedélyed rajtok édelegni tud.

Mig a könnyűk hiába fénylenek
A hon szemén! — Hah, gőgös Goneril,¹
Megemlékezz, hogy vannak istenek,
S még van kezökben bünt torolni nyíl.

¹ Shakespeare: *Lear király* c. tragédiájában Lear egyik szívtelen, hálátlan leánya. Az „apaátok” Lear királynak a leányára mondott átkára céloz.

Az apaátok teljesedni fog,
Az apaátok súlya szörnyű lesz:
„Tennen fajodban éljen ostorod,
Csaljon meg akit legjobban szeretsz.

Hervadjon el szépséged! a gyönyör
Váljék utálattá ha ízleled;
S midőn panaszban bánatod kitör,
Legyen kacaj reá a felelet.”

De nem, te nem vagy bűnös. Nevelőd
Jellemtelen kornak volt gyermeke.
Gyengéd szived hajlott a kény előtt,
S megvette a szellemtől hidege.

Mi vagy te most? Kérdezd meg magadat.
Angol talán? vagy német, francia?
Igen, ha megtagadnák fajokat;
De ah előttök szentség a haza!

Te azt nem ismered, — nincsen hazád —
Nincs nemzeded, — nincs mondható neved.
És ami van, gyalázat szennye rád!
Mert esdeklő szülődöt megvted.

Erényeidnek senki sem hiszen;
Mert ami fő, nincs meg sugári közt;
Csillag vagy, tündöklő és üdvtelen;
Félünk, csodálunk, mint az üstököst.

Asszony vagy, a leggyarlóbb, semmi más!
Nemednek nincsen tiszteltebb neve:
Gyöngéd, hol annak lenni árulás,
Szívetlen, ahol égned kellene;

Buzognod e hon- és e nemzetért,
Mint égne minden nemzet hölgyei:
Nem kérünk munkát s áldozatra vért;
Miért esdünk: részvéted kegyei.

S mindeddig ezt te megtagadhatád!
Láttad, miként küzdünk és epedünk,
S csak egy enyhítő szót nem monda szád;
Könyved nélkül mi kín volt vérzenünk!

De még előtted áll egy új világ,
Anyára vár egy újabb nemzedék:
Akard, s erényed a fő polcra hág,
Neved dicsőség lángtüzében ég.

Mit szűz hevében égő szív teremt,
Költőt, művészt, hőst és nagy férfiat,
És mindent, ami szép, jó, tiszta, szent,
Tőled, nemedtől várjuk hogy megadd.

Kezedben a gyermeknek álmai,
Tündérvilága lelkes ifjunak,
A férfi boldogsága; játszani
Ily drága kincsek nem adattanak.

Emeld fel bájaidnak zászlaját,
Utánad kelnek a hon jobbjai;
Gyönyör lesz tűrni hosszú éven át,
Ha díjt szelíd kezed fog nyújtani.

Teremtsd elő azon dicső időt,
Hol a magyar szó s név imádva lesz;
Midőn kegyelmet nem nyer szűd² előtt,
Ki e keftőnek ellenére tesz.

A kisdedeknek néma szája kér,
Hogy adj nekik hazát. Ne vond meg azt.
Áldás vagy átok vár e válaszáért:
Határozz, és kimondtad sorsodat.

1841

A nők megnyerése a haza ügyének már a felvilágosodás kora óta egyik fontos célkitűzése volt a haladó magyar irodalomnak. Csokonai *Tempefői* c. darabjában a nemeskisasszonyok két ellentétes típusát rajzolta meg: Rozália a magyar költészet lelkes pártfogója, Éva viszont megvetéssel utasítja el a haladó irodalmi alkotásokat. Kármán József *Uránia* című folyóiratát elsősorban nőolvasók pártfogására számítva indította meg. Széchenyi *Hitelét* „honunk szebblelkű asszonyi”-nak ajánlotta. Az arisztokrácia hölgyei azonban, akik vagyoni helyzetüknél fogva támogathatták volna a nemzeti és a haladó törekvéseket, külföldi divatnak hódoltak, franciául vagy németül társalogtak, s közömbösek maradtak a magyar haza nagy sorskérdései iránt.

Vörösmarty több költeményében ostromozza ezt a közömbösséget (*A magyartalan hölgyhöz*, *Elhagyott anya*). Ezek közt eszmei szempontból a

² Szíved.

leggazdagabb és művészi szempontból is a legtökéletesebb *Az úri hölgyhöz*. A költő az ódák emelkedett, szenvedélyes hangján ostromozza az úri hölgyek hazafiatlanságát. Keményen vádló szavakkal mutatja meg a gőgös arisztokrata nők életének ürességét, és két lehetőség elé állítja őket: az egyik „az apaátok beteljesedése”, ha szívük továbbra is hideg marad a haza iránt; a másik: a nő nemes hivatásának betöltése. A költemény legemelkedettebb része ennek a női hivatásnak a jellemzése. A legnyomósabb, érzésben legmélyebb figyelmeztetés az utolsó érv: „A kisdedeknek néma szája kér, Hogy adj nekik hazát.”

A költemény hangjára a *Szózatból* jól ismert retorikus pátosz jellemző: a költő a nemzet nevében szól, és mintegy a nemzet ítélőszéke előtt mondja el az úri hölgyhöz szóló figyelmeztetést. — A vers kezdősora egyike Vörösmarty legerőteljesebb képeinek. Versforma: rimes jambusok.

Keserű pohár

Bordal a „Czilley s a Hunyadiak” című szomorújátékából

Ha férfi lelkedet
Egy hölgyre föltevéd,
S az üdvösségedet
Könnyelműn tépi szét;
Hazug szemében hord mosolyt
És átkozott könnyűt,
S míg az szivedbe vágyat olt,
Ez égő sebet üt;
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll:
Eloszlik, mint a buborék,
S marad, mint volt, a puszta lég.

Ha, mint tenlelmeden,
Függél barátodon,
És nála titkaid:
Becsület és a hon,
S ő sima orgyilkos kezét
Befúrja szívedig,
Míg végre sorsod árulás
Által megdöntetik;
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
Eloszlik, mint a buborék,
S marad, mint volt, a puszta lég.

Ha fér-fi lel-ke- det egy hölgy-re föl-te- véd s az üd-vös-sé-ge-
 det köny-nyel-műn té-pl szét, ha-zug sze-mé-ben
 hord mo-solyt és át-ko-zott kö-nyűt s míg az szí-ved-be
 vá-gyat olt, ez é-gő se-bet út, Gon-dold meg és i-gyál, ó-rök-
 ké a vi-lág sem áll, el-osz-lik, mint a bu-bo-rék s ma-
 rad, mint volt, a pusz-ta lég, s ma-rad mint volt, a pusz-ta
 I - gyál ! I - gyál !
 lég. Gon-dold meg és i - gyál. ó-rök-ké a vi-lág sem
 I - gyál !
 áll, el-osz-lik, mint a bu-bo-rék s ma-rad, mint volt a
 pusz-ta lég, s ma-rad, mint volt, a pusz-ta lég.

Ha szent gondok között
Fáradtál honodért,
Vagy vészterhes csatán
Ontottál érte vért,
S az elcsábúltan megveti
Hű buzgóságodat,
S lesz aljas-, gyáva- és buták
Kezében áldozat;
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
Eloszlik, mint a buborék,
S marad, mint volt, a puszta lég.

Ha fájó kebleden
A gondok férgé rág,
S elhagytak hitlenül
Szerencse és világ,
S az esdett¹ hír, kéj s örömed
Mind megmérgezve van,
S remélni biztosabbakat
Késő vagy hasztalan;
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
Eloszlik, mint a buborék,
S marad, mint volt, a puszta lég.

S ha bánat és a bor
Agyadban frígyre lép,
S lassanként földerül
Az életpuszta² kép,
Gondolj merészet és nagyot,
És tedd rá éltedet:
Nincs veszve bármi sors alatt,
Ki el nem csüggedett.
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
De amíg áll, és amíg él,
Ront vagy javít, de nem henyél.

1843

¹ Ohajtott,
² Sivár.

Vörösmarty a negyvenes években drámai trilógiát akart írni a Hunyadiak koráról. A téma a magyar nemzet küzdelme lett volna a Hunyadiak vezetésével az idegen zsarnok, V. László és a hatalmat bitorló Czillei Ulrik ellen. Azonban csak az első rész készült el *Czillei és a Hunyadiak* címmel. A *Keserű pohár* mint bortal ebben a tragédiában szerepel. Vörösmarty először mint önálló verset adta közre.

A refrén pesszimizmusa mutatja, hogy a költő nem mindig tudott megbirkózni kétségeivel. Az utolsó versszakban azonban a refrén megváltozása arra utal, hogy gyakorlati következtetéseiben túl tudott haladni rajtuk: a világ változásának tényéből a fetre indításra merít serkentést, ihletet.

A jambikus lejtésű rímes verset Erkel Ferenc megzenésítette, és betétként beiktatta *Bánk bán* című operájába. Az elnyomatás éveiben országszerte népszerűvé lett.

Honszeretet

Szeresd hazádat és ne mondd;
A néma szeretet
Szűz mint a lélek, melynek a
Nyelv még nem véthetett.

Tégy érte mindent: éltedet,
Ha kell, csekélybe vedd;
De a hazát könnyelműen
Kockára ki ne tedd.

S nem csak dicsőké a haza;
A munkás pór, szegény,
Bár észrevétlen, dolgozik
A hon derületén.

Tűrj érte mindent ami bánt,
Kint, szégyent és halált;
De el ne szenvedd, el ne tűrd
Véred gyalázatát.

S ne csak veszélyben légy serény,
A béke vészesebb,
S melyet vág álmos népeken,
Gyógyíthatatlanb a seb.

Gondold meg, mennyit érsz: eszed,
Szíved, pénzed, karod,
S fukar légy, alkuván¹ a honért,
Ha azt feláldozod.

S midőn a legtöbb emberek
Csüggednek várni jót
Családjuk-, társaik- s magokért,
Ha sorsuk csalfa volt;

Midőn nem-méltatott erény
És bűn, mely célt nem ér,
Kifárad újra küzdeni
A vágyott javakért;

Midőn a legbuzgóbb anya
Remény- s munkátalan,
S veszni indult gyermekért
Csak sóhajtása van;

Te még, oh honfi, ébren állj,
Remélni, tenni hő,
Míg a honból, kin lelked függ,
Van egy darabka kő.

S midőn setét lesz a világ
És minden tűz kiég,
A honfiszívben fennmarad
Egy élő szikra még.

S hol honfi húnyt, e szikra ég
Fenn a sírhalmokon,
Bal századoknak éjén át
E lángban él a hon.

¹ Alkudván.

S kihült hamvából a dicső
Göröghon újra kél,
Felhozza régi hőseit
E szikra fényinél.

E szikra a hon napja lesz,
S hol fénye hön ragyog,
Az élet a hon kebelén
Ujúlva feldobog.

És újra felvirúl a föld,
Amerre a szem néz,
És minden, aki rajta él,
Munkára, tette kész.

S a nemzet isten képe lesz,
Nemes, nagy és dicső,
Hatalma, üdve és neve
Az éggel mérkező.

O honfi, őrizd e tüzet,
S ne félj, ha vész borúl:
E szikra fényt ad és hevet
S ég olthatatlanul.

1843

Az első kiadásban két olyan versszakkal kezdődik a költemény, amelyeket Vörösmarty később művészi szempontból kihagyott. Ez a két versszak megkönnyíti a vers megértését, mert itt a költő maga megjelöli a vers témáját:

Mit tesz szeretni a hazát,
Ha van, ki kérdené,
Ha van, ki sejti tán, hogy azt
Balul szerethető:

Megmondom, amit gondolok,
Rég ismert dolgokat,
És régen elfeledtetek,
Halljátok szavamat.

A költemény a hazaszeretet tartalmát nem a szavakban, hanem a tettekben, az áldozatvállalásban jelöli meg. Fontos részlete a 3. versszak, amely szerint Vörösmarty ebben a korszakban már a dolgozó népet is beleértette a haza fogalmába.

A 13. versszak utalás a görög szabadságharcra.

A költemény stílusa a Szózatéra emlékeztet. A 7–10. versszak hatalmas körmondat. A bevezető alárendelt mondatok ugyanazzal a kötőszóval kezdődnek. A versforma megfelel a patetikus hangnak: a Szózatban is alkalmazott skót balladaforma.

Abránd

Szerelmedért
Feldúlnám eszemet
És annak minden gondolatját,
S képzelmem édes tartományát;
Eltépném lelkemet
Szerelmedért.

Szerelmedért
 Fa lennék bérc fején.
 Felölténém zöld lombozatját,
 Eltűrném villám s vész haragját,
 S meghalnék minden év telén
 Szerelmedért.

Szerelmedért
 Lennék bérc-nyomta kő,
 Ott égnék földalatti lánggal,
 Kihalhatatlan fájdalommal,
 És némán szenvedő,
 Szerelmedért.

Szerelmedért
 Eltépett lelkeimet
 Istentől újra visszakérném,
 Dicsőbb erénnyel ékesítném,
 S örömmel nyújtanám neked
 Szerelmedért!

1843

Az érett férfi szenvedélyét megszólaltató Laura-vers metaforái és ellentétei Vörösmarty gazdag romantikus képzeletvilágát tükrözik. Az egyes versszakok felépítését az önmagába visszatérő kör görbéjével lehetne ábrázolni: a „szerelmedért” szó minden versszak kiinduló- és végpontja egyszersmind. Ahogy az egyes versszakok kezdő és befejező sorai keretet alkotnak, úgy tér vissza a költemény befejező versszaka is az első versszak gondolatához.

A vers ritmusát rimes jambusok adják.

A merengőhöz

Laurának

Hová merült el szép szemed világa?
 Mi az, mit kétes távolban keres?
 Talán a múlt idők setét virága,
 Min a csalódás könnye rengedez?
 Tán a jövőnek holdas fátyolában
 Ijesztő képek réme jár feléd,
 S nem bízhatol sorsodnak jóslatában.
 Mert egyszer azt csalúton kereséd?

Nézd a világot: annyi milliója,
S köztük valódi boldog oly kevés.
Ábrándozás az élet megrontója,
Mely, kancsalúl, festett égekbe néz.
Mi az, mi embert boldoggá tehetne?
Kincs? hír? gyönyör? Legyen bár mint özőn,
A telhetetlen elmerülhet benne,
S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.
Kinek virág kell, nem hord rózsaberket;
A látni vágyó napba nem tekint;
Kéjt vesz, ki sok kéjt szórakozva kerget:
Csak a szerénynek nem hoz vágya kint.
Ki szívben jó, ki lélekben nemes volt,
Ki életszomját el nem égeté,
Kit góg, mohó vágy s fény el nem varázsolt,
Földön honát csak olyan lelheté.
Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába:
Egész világ nem a mi birtokunk;
Amennyit a szív felfoghat magába,
Sajátunknak csak annyit mondhatunk.
Múlt és jövő nagy tenger egy kebelnek,
Mégférhetetlen oly kicsiny tanyán;
Hullámin holt fény s ködvárak lebegnek,
Zajától felrémul a szívmagány.
Ha van mihez bizhatnod a jelenben,
Ha van mit érezz, gondolj és szeress,
Maradj az élvvel kínáló közelben,
S tán szebb, de csalfább távolt ne keress,
A bírhatót ne add el álompénzen,
Melyet kezvedbe hasztalan szorítsz:
Várt üdvöd kincse bánat ára leszen,
Ha kart hizelgő ábrándokra nyitsz.
Hozd, oh hozd vissza szép szemed világát,
Úgy térjen az meg, mint elszállt madár,
Mely visszajő, ha meglelé zöld ágát,
Egész erdő viránya csalja bár.
Maradj közöttünk ifjú szemeiddel,
Barátod arcán hozd fel a derűt:
Ha napja lettél, szép delét ne vedd el,
Ne adj helyette bánatot, könnyűt.

Csajághy Laurával Vörösmarty Bajzáéknál ismerkedett meg. A fiatal leányt meglepte a híres, nála jóval idősebb költő közeledése. Elgondolkozóvá, merengővé vált. Laura kedélyének ez a megváltozása indította Vörösmartyt a költemény megírására.

Vörösmarty a valóságtól elforduló álmodozástól óvja Laurát. Az ilyen álmodozó „kancsalul, festett egekbe néz”. A költemény képeiből a romantikus álmvilág elutasítása bontakozik ki (*kétes távol, setét virág, a jövő holdas fátyola, ijesztő képek réme, holt fény, ködvarak, szívmagány*). Az a költő beszél így kedveséhez, aki egykor megpróbált a nyomasztó viszonyok elől az álmok világába menekülni (*Tündérvölgy, Délsziget, Rom*), de az „álompénz” nem hozott számára megnyugvást, boldogságot. A költemény tanítása: „Maradj az élvel kínáló közelben, S tán szebb, de csalóább távolságot ne keress”. A „közel” tehát a „festett egek” ellentéte, a realitás világ, a mindennapok kötelességeinek becsületes vállalása. Vörösmarty szavaiba azonban belefonódik az idősebb férfi boldogság-féltése is.

A vers keresztirimes jambikus sorokból áll.

Gondolatok a könyvtárban

Hová lépsz most, gondold meg, oh tudós,
Az emberiségnek elhányt rongyain!¹
Komor betűkkel, mint a téli éj,
Leírva áll a rettentő tanulság;

5 „Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernak jutva üdv a földön,
Ha istenésszel, angyalérzelemmel
8 Használni tudnák éltők napjait.”

9 Miért e lom? hogy mint juh a gyepen
Legeljünk rajta? s léha tudománytól
Zabáltan elhenyéljük a napot?

12 Az isten napját! nemzet életét!

15 Miért e lom? szagáról ismerem meg
Az állatember minden bűneit.
Erény van írva e lapon; de egykor
Zsivány ruhája volt. S amott?
Az ártatlanság boldog napjai
Egy eltépett szűz gyöngye öltönyén,
Vagy egy dühös bujának pongyoláján.
És itt a törvény — véres lázadók,
Hamis birák és zsarnokok mezéből
Fehérre mosdott könyvek lapjain.

¹ Abban az időben a papírt rongyhulladékból gyártották.

Emitt a gépek s számok titkai!
De akik a ruhát elszaggaták,
Hogy majd belőle csinos könyv legyen,
Számon kívül maradtak: Ixion²
Bőszült vihartól űzött kerekén
Örvény nyomorban, vég nélkül kerengők.
Az örült ágyán bölcsek fej álmodik;
A csillagászat egy vak koldusasszony
Condráin méri a világokat:
Világ és vakság egy hitvány lapon!
Könyv lett a rabnép s gyávák köntöséből,
S most a szabadság és a hősi kor
Beszéli benne nagy történetét.
Hűség, barátság aljas hitszegők
Gúnyáiból készült lapon regél.
Irtózatosságság mindenütt!
Az irt betűket a sápadt levél
Halotti képe kárhoztatja el.

40 Országok rongya! könyvtár a neved.
71 De hát hol a könyv, mely célhoz vezet?
1. Hol a nagyobb rész boldogsága? — Ment-e
A könyvek által a világ elébb?
Ment, hogy minél dicsőbbek népei,
Salakjok annál borzasztóbb legyen,
S a rongyos ember bőszült kebele
Dögvészt sohajtson a hír nemzetére.
De hát ledöntsük, amit ezredek
43 Ész napvilága mellett dolgozának?
A bölcsek és a költők műveit,
S mit a tapasztalás arany
Bányáiból kifejtett az idő?
Hány fényes lélek tépte el magát,
Virrasztott a szív égő romja mellett,
Hogy tévedt, sújtott embertársinak
Irányt adjon s erőt, vigasztalást.
Az el nem ismert érdem hősei,
Kiket — midőn már elhunytak, s midőn
Ingyen tehette — csúfos háladattal
Kezdett imádni a galád világ,
Népboldogító eszmék vértanúi,

² Ixiont a mitológia szerint Zeus féltékenységből arra ítélte, hogy az alvilágban tüzes kerékhez kötve kénytelen örökké. A költő a kizsákmányolt dolgozók helyzetét Ixion sorsához hasonlítja.

Ők mind e többi rongykereskedővel,
Ez únt fejek- s e megkorhadt szivekkel,
Rossz szenvedélyek oktatóival
Ők mind együtt — a jók a rossz miatt —
Egy máglya üszkén elhamvadjanak?

Oh nem, nem! amit mondtam fájdalom volt,
Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A süllyedéstől meg nem mentheték!
Hogy még alig bír a föld egy zugot,
Egy kis virányt a pusztá homokon,
Hol legkelendőbb név az emberé,
Hol a teremtés ősi jogai
E névhez 'ember'! advák örökül —
Kivéve, aki feketén született,
Mert azt baromnak tartják e dicsők
S az isten képét szíjjal ostorozzák.

Es mégis — mégis fáradozni kell.
Egy újabb szellem kezd felküzdeni,
Egy új irány tör át a lelkeken:
A nyers fajokba tisztább érzeményt
S gyümölcsözőbb ezsméket oltani,
Hogy végre egymást szívben átkarolják,
S uralkodjék igazság, szeretet.
Hogy a legalsó pór is kunyhájában
Mondhassa bizton: nem vagyok magam!
Testvérim vannak, számos milliók;
Én védem őket, ők megvédnek engem,
Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.

Ez az, miért csüggedni nem szabad.
Rakjuk le, hangyaszorgalommal, amit
Agyunk az ihlett órákban teremt
S ha összehordtunk minden kis követ,
Építsük egy újabb kor Bábelét,³
Míg oly magas lesz, mint a csillagok.
S ha majd benéztünk a menny ajtaján,
Kihallhatók az angyalok zenéjét,
És földi vérünk minden cseppjei
Magas gyönyörnek lángjától hevültek,

³ Babilon héber neve. A bibliai monda szerint lakói egy égis erő tornyot kezdtek építeni, Isten azonban megzavarta nyelvüket, nem értették meg egymást, így céljukat nem tudták elérni. A költeményben Bábel tehát a végső cél el-
thetlenségének jelképe.

3. Menjünk szét, mint a régi nemzetek,
 És kezdjünk újra túrni és tanulni.
 Ez hát a sors és nincs vég semmiben?
 Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal
 S meg nem kövülnek élő fiai.
 Mi dolgunk a világon? küzdeni,
 És tápot adni lelki vágyainknak.
 Ember vagyunk, a föld s az ég fia.
 Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen,
 S mi ahelyett, hogy törnénk fölfelé,
 Unatkozunk s hitvány madár gyanánt
 Posvány iszapját szopva éldegéljünk?
 Mi dolgunk a világon? küzdeni
 Erőnk szerint a legnemesbékért.
 Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
 Ha azt kivittuk a mély súlyedésből,
 S a szellemharcok tiszta sugaránál
 Olyan magasra tettük, mint lehet,
 Mondhatjuk, térvén őseink porához:
 Köszönjük, élet! áldomásodat,
 Ez jó multság, férfimunka volt!

1844

A költeményt — bölcselő líránk egyik csúcsát — a Magyar Tudományos Akadémia újonnan berendezett könyvtárában tett látogatás után írta Vörösmarty. Hogy mennyire foglalkoztatták a nyugati polgári társadalmak ellentmondásai, azt nemcsak ez a költeménye bizonyítja; egyik prózai írásában „az angol gyárnap számcso” égbekiáltó kínjait említi.

5—8. sor: Vörösmarty meglátja az osztálytársadalmak alapvető ellentmondását, a milliók nyomorát és néhány ezer jólétét. Az osztálytársadalmakban még a kiváltságosak sem lehetnek boldogok.

9—12. sor: Elítéli az öncélú tudományt.

13—40. sor: Az osztálytársadalmak ellentmondásait fedi fel az az ellentét, amely a könyvek tartalma és anyaga, a papiros eredete között van. A rongy, amelyet a papírgyártáshoz összegyűjtöttek, szenvedésről, bűnökről, szennyről, nyomorról beszél, a belőle készült papírra pedig a költők, tudósok szép eszméket, nagy gondolatokat írnak. A nagyszerű képsorozat eszmények és valóság ellentétét érzékelteti a korabeli társadalomban.

41—48. sor: Vörösmarty meglátja a fejlődő kapitalizmus ellentmondásait is: a nagy ipari, technikai fejlődést a milliók nyomorban végzett munkája valósította meg. A „hír nemzetében” bizonyára Franciaországra gondol, ahol már kiütköztek az új, polgári társadalom ellentmondásai is.

49—79. sor: Az emberi jogokat a XVIII. századi amerikai szabadságharc után nyilvánították ki az amerikai alkotmányban. Erre céloz Vörösmarty. Azonban látja az amerikai burzsoá demokrácia képmutatását is: a négerek rabszolgaságának ténye kiáltó ellentétben van az alkotmányban kifejezett szép elvekkel.

80—91. sor: Az új iránynak ez a polgári célkitűzéseken túlmutató jellege valószínűvé teszi, hogy Vörösmarty gondolatait az utópista szocialisták eszméi termékenyítették meg. Azt vette át az utópistáktól, ami bennük a leghaladóbb volt: a hitet a kapitalista világot követő magasabbrendű társadalomban. Ez a hit ad neki erőt, hogy a sok csalódás ellenére ezt mondja: „És mégis, mégis fáradozni kell.”

92—103. sor: A korabeli utópisták nem tudtak tudományos magyarázatot adni sem a kapitalizmus ellentmondásaira, sem az emberiség jövődjére. Innen az önmagába állandóan visszatérő fejlődés képe Vörösmarty felfogásában.

104—122. sor: A költő itt az emberi küzdelem végső célját jelöli meg. A költeménynek ez a része beszédes megnyilatkozása annak, hogyan fonódik harmonikus egységbe Vörösmarty eszmevilágában haza és emberiség.

A költemény ötös és hatodfeles rímtelen jambusokban, a dráma versformájában készült.

Laurának

Nem fáradsz-e reám mosolyogni, ha csüggedtek, és ha
Megszédít a gond, túrni szeszélyeimet?
Nagy feladás vár rád: fiatal szívednek erényét
Tenni napul megtört életem árnya fölé.

1845

Vörösmarty ezt a kis költeményét nem adta ki. Egy délután, kilépve szobájából, szótlanul nyújtotta át feleségének, s eltávozott hazulról. A verset Vörösmartyné őrizte meg az utókor számára.

Országháza

A hazának nincsen háza,
Mert fiainak
Nem hazája;
Büszke fajnak
Küzdő pálya.
Melyen az magát rongálja,
Kincsnek vérnek rossz gazdája.
És oh szégyen! rosszra jóra
Még szavazni jár dobszóra.
Ura s rabja millióknak,
Kik gyűlölnek és dacolnak;
Zsarnok, szolga egy személyben,
Ki magával sincs békében.
S vaseszével
Jégszivével

Fölmerül a külfaj árja,
 A meleg vért általjárja,
 És a nemzet áll fagyottan
 Tompa, zsibbadt fájdalomban.
 Nincsen egy szó
 Összehangzó
 Honfiaknak ajakáról,
 Nincsen egy tett
 Az eggyé lett
 Nemzet élete fájáról.

H. V. 1846

A hazának nincsen háza. Miért?
 Volt idő, midőn nevére
 Fölkelének, s amit kére,
 Nem keresvén cifra szóban,
 Ami a szív legmélyén van,
 Adtak drága bért,
 Adtak érte vért.
 Most midőn leszállt a béke,
 S a vérontó harcnak vége,
 S a hazának
 Mint anyának,
 Aki gyermekei körében
 Áll ragyogva örömeiben,
 Felderülne boldog napja,
 Most fejét szenny s gyász takarja.
 Földön futva,
 Bujdokolva,
 Mint hivatlan vendég száll be
 A szegény s kaján telekbe,
 Hol nevét rút ferdítésben
 Ismerik csak átokképen.
 Neve: szolgálj és ne láss bért.
 Neve: adj pénzt és ne tudd mért.
 Neve: halj meg más javáért.
 Neve szégyen, neve átok:
 Ezzé lett magyar hazátok.

1846

Vörösmarty legforradalmibb hangú költeményének megírására az adott közvetlen alkalmat, hogy az országgyűlést Pozsonyból Pestre akarták áthelyezni. Pesten azonban nem volt megfelelő épület; a nemesség pedig („a haza fiai”) nem volt hajlandó áldozni, hogy háza legyen a hazának. A *büszke faj*: a nemesség, amely *dobszóra jár szavazni*, ti. a hatalom.

kívánsága szerint. Ura s rabja millióknak: egyfelől parancsol a jobbágyok millióinak, de ugyanakkor rabja is, mert végeredményben a jobbágy munkájából él a nemes. *Zsarnok*: a jobbággyal szemben, *szolga*: Bécs felé, A *külfajban* az osztrák kapitalizmus hódító, gyarmatosító szándékát látja meg Vörösmarty, amely ellen Kossuth hívei gazdasági téren is harcoltak (Védegylet). Az első versszak vége fájdalmas megállapítás: nincs nemzeti egység az idegen behatolás és elnyomás ellen. Az *eggyé lett nemzet* kifejezés az érdekegyesítés politikájára vonatkozik.

A második versszak kérdéssel kezdődik: miért nincs háza a hazának? Most fel lehetne virágoztatni, hiszen béke van. Azonban a *haza fejét szenny s gyász takarja*: a jobbágyrendszer. A befejező sorokban drámai erővel, szinte forradalmi hangon mutat rá a költő a jobbágyság helyzetére. A dolgozó nép számára a haza csak robotot, adót és idegen érdekekért való katonáskodást jelent.

Az *Országházát* az Ellenzéki Körben szavalta el Vörösmarty. Hatásáról így számol be a *Pesti Hírlap* egykorú száma: „...pillanat alatt megtelt minden szék s minden kissé emelkedettebb hely, ember ember mögé telpedett, s tömör testté szilárdulva, feszült várakozással csüngött a vendégsereg a költő ajkán. Nem volt semmi nesz, s Vörösmarty férfias hangja megzendült. Minden szónak, mit elmonda, megvolt súlya, hatása, mely a szavalás közben gyakran nyilatkozott a hallgatók egyes tört felkiáltásában, s a szemek lángoló pillantásaiban. És amint a szavalásnak vége lett, leírhatatlan volt a zaj, mit az elragadtatás szült. Mindenfelől e szavak hangzottak: »Újra, újra, kérjük még egyszer!« Másodszor is elszavalta, az elragadtatás nagyobb volt, mint első ízben.”

Vörösmarty ezután még többször elszavalta a verset az Ellenzéki Körben. Egy ízben ugyanakkor, amikor Petőfi *A nép nevében* című versét.

Az *Országháza* szaggatott, rapszódikus előadásával és a hosszú és rövid sorok (négyes és kettős trocheusok) váltakozásával megrázó szónoklat hatását kelti.

Szabad sajtó

Kelj föl rabágyad köpárnáiról
Beteg, megsibbadt gondolat!
Kiálts föl érzés, mely nyögél
Elfojtott vérző szív alatt!

Oh jöjjetek ki láncra vert rabok,
Lássátok a boldog dicső napot,
S a honra, mely soká türt veletek,
Derűt, vigaszt és áldást hozzatok.

1848

Ez a sajtószabadság kivívását nyomban megörökítő epigramma díszítette feliratként március 15-én az Ellenzéki Kör erkélyét.

Harci dal

Azért, hogy a szabadság
Vérben fürösztö zászlaját;
Azért, hogy szent nevére
Hálátlan és gaz vést kiált,
Ne lássom, oh dicső hon!
Halványan arcodat;
Vagy drágán megfizessék
E halványságodat.
A síkra magyarok!
Fegyvert ragadjatok.
Hazánkat újra meg kell váltani.
E drága föld színét
Borítsák szerte-szét
A pártütőknek véres csontjai.

A fondor hatalommal
Rabló, zsivány szövetezett;
S a nép szívébe mérget,
Undok koholmányt ültetett.
S a nép, melyet szabaddá
Emeltél föl veled,
Most irtó háborút kezd,
Oh nemzet, ellened.
A síkra magyarok!...

Alant apáink sírja;
Itt minden rög, fűszál miénk;
Egy ezredéves harcban
Véráldozattal öntözénk.
Magyarok lelke áll őrt
Minden fűszál felett;
Magyarnak lelke, karja
Véd minden porszemet.
A síkra, magyarok!...

Isten, világ ítéljen!
Ha vétettünk is valaha,
Kiszenvedénk, s megadtuk
Embernek, ami ős joga.
Zászlónkon a szabadság
S függetlenség ragyog!

Vész és halál reá, ki
 Ez ellen fegyvert fog.
 A sikra, magyarok!
 Fegyvert ragadjatok.
 Hazánkat újra meg kell váltani.
 E drága föld színét
 Borítsák szerte-szét
 A pártütőknek véres csontjai!

1848

A költemény mind tartalmában (harcra buzdítás a nemzetiségeket felbujtó „fondor hatalom” ellen, az igazságos ügy védelme), mind formájában (pattogó ritmus, jelszó a refrénben) a francia forradalmi indulóra, a *Marseillaise*-re emlékeztet.

A *Harci dal* jambikus vers. Versszakai négyes, negyedfeles, hármas és ötös jambusokból állanak.

Emlékkönyvbe

Setét eszmék borítják eszemet.
 Szívemben istenkáromlás lakik.
 Kivánságom: vesszen ki a világ
 S e földi nép a legvégső fajig.

Mi a világ nekem, ha nincs hazám?
 Elkárhozott lélekkel hasztalan
 Kiáltozom be a nagy végtelent:
 Miért én éltem, az már múlva van.

Ily férfitől, nemes hölgy, mit kívánsz
 Emléklapodba? Inkább adj nekem
 Hitet, sjtelmet, egy reménysugárt,
 Hogy el nem vész, hogy él még nemzetem.

Koldulni járnék ily remény- s hitért,
 Megvenném azt velőm- és véremen.
 Imádkozzál — te meghallgattatol —
 Az tán segíthet ily vert emberen.

1849

Világos után Bajzával együtt Szatmár megyében bujdosott a költő. Az ottani hazafiak rejtegették őket. Három hétig Gebén tartózkodtak Csanády János házában. Vörösmarty Csanády feleségének emlékkönyvébe írta ezt a jambikus lüktetésű költeményt, amely a haza és a költő egyéni sorsa összeforrottságának megrendítő bizonyítéka.

Előszó

Midőn ezt irtam, tiszta volt az ég.
Zöld ág virított a föld ormain.
Munkában élt az ember mint a hangya:
Küzdött a kéz, a szellem működött,
Lángolt a gondos ész, a szív remélt,
S a béke izzadt homlokát törölvén
Meghozni készült a legszebb jutalmat,
Az emberüdvöt, melyért fáradozott.
Ünnepre fordult a természet, ami
Szép és jeles volt benne megjelent.

Öröm- s reménytől reszketett a lég,
Megszülni vágyván a szent szózatot,
Mely által a világot mint egy új, egy
Dicsőbb teremtes hangján üdvözölje.

Hallottuk a szót Mélység és magasság
Visszhangozzák azt. S a nagy egyetem
Megszűnt forogni egy pillanatig.
Mély csend lőn, mint szokott a vész előtt.
A vész kitört. Vértfogylaló keze
Emberfejekkel labdázott az égre,
Emberszivekben dúltak lábai.
Lélegzetétől meghervadt az élet,
A szellemek világa kialudt,
S az elsötétült égnek arcain
Vad fénnel a villámok rajzolák le
Az ellenséges istenek haragját.
És folyton folyvást ordított a vész,
Mint egy veszetté bőszült szörnyeteg.
Amerre járt, irtóztató nyomában
Szétszaggyatott népeknek átkai
Sohajtnak fel csonthalmok közül,
És a nyomor gyámoltalan fejét
Elhamvadt városokra fekteti.
Most tél van és csend és hó és halál,
A föld megőszült:
Nem hajszálanként, mint a boldog ember.
Egyszerre őszült az meg, mint az isten,
Ki megteremtén a világot, embert,
A félig istent, félig állatot,
Elborzadott a zordon mű felett
És bánatában ősz lett és öreg.

Majd eljön a hajfodrász, a tavasz,
 S az agg föld tán vendégáját veszen,
 Virágok bársonyába öltözik.
 Üvegszemén a fagy fölengedend,
 S illattal elkiandózott arcain
 Jókedvet és ifjúságot hazud:
 Kérdjétek akkor azt a vén kacért,
 Hová tevé boldogtalan fiait?

1850

A megrázó költemény valószínűleg abból az alkalomból született meg, hogy Vörösmarty 1850-ben előszót akart írni még a reformkorszakban írt *Három regéje* elé. Ezen a költeményen is le lehet mérni, milyen végletes hatással sújtotta le a költőt a forradalom és szabadságharc leverése. Ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy romantikus fantáziája és stílusa utolsó költői korszakában is nagyszerű teljesítményekre volt képes.

A költemény csak 1865-ben jelenhetett meg nyomtatásban.

A vén cigány

Húzd rá cigány, megittad az árát,
 Ne lógasd a lábadat hiába;
 Mit ér a gond kenyéren és vizen,
 Tölts hozzá bort a rideg kupába.
 Mindig így volt e világi élet,
 Egyszer fázott, másszor lánggal égett;
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot;
 Szív és pohár tele búval borral,
 Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal!

Véred forrjon mint az örvény árja,
 Rendüljön meg a velő agyadban,
 Szemed égjen mint az üstökös láng,
 Húrod zengjen vésznél szilajabban.
 És keményen mint a jég verése,
 Odalett az emberek vetése —
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot;
 Szív és pohár tele búval borral,
 Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal!

Tanulj dalt a zengő zivatartól,
Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl,
Fákat tép ki és hajókat tördel,
Életet fojt, vadat és embert öl;
Háború van most a nagy világban,
Isten sirja reszket a szent honban.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóból bot;
Szív és pohár tele búval borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal!

Kié volt ez elfojtott sohajtság,
Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog mint malom a pokolban?
Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények?
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóból bot;
Szív és pohár tele búval borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal!

Mintha újra hallanók a pusztán
A lázadt ember vad keserveit,
Gyilkos testvér botja zuhanását,
S az első árvák sirbeszédeit,
A keselynek szárnya csattogását,
Prometheusz halhatatlan kinját.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóból bot;
Szív és pohár tele búval borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal!

A vak csillag, ez a nyomorú föld
Hadd forogjon keserű levében,
S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől
Tisztuljon meg a vihar hevében,
És hadd jöjjön el Noé bárkája,
Mely egy új világot zár magába.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóból bot;
Szív és pohár tele búval borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal!

Húzd, de mégse, — hagyj békét a húrnak,
 Lesz még egyszer ünnep a világon;
 Majd ha elfárad a vész haragja,
 S a viszály elvérzik a csatákon,
 Akkor húzd meg újra lelkesedve,
 Isteneknek teljék benne kedve.
 Akkor vedd fel újra a vonót,
 És derüljön zordon homlokod.
 Szűd¹ teljék meg az öröm borával,
 Húzd, s ne gondolj a világ gondjával.

1854

Vörösmartynak ezt az utolsó befejezett versét jogosan tekinthetjük a költő végső üzenetének, hattyúdalának. Megszületése kapcsolatban van a krími háború kitörésével (1853). A hadviselő felek, Oroszország és Anglia—Franciaország közt az ellentét lényege az volt, hogy kié legyen a döntő befolyás Törökországban. Itt vezettek ugyanis a legfontosabb utak Kelet felé. Sokan azt várták, hogy a háborúba Ausztria is belesodródik, és a nemzetközi helyzet alakulása folytán alkalom nyílik a magyar függetlenség kivívására. — *Isten sírja reszket a szent honban*: ez a sor arra utal, hogy a háborút kirobbantó ellentétek közt szerepelt a palesztinai zarándoklatok üzleti hasznán való marakodás.

Vörösmarty hosszú hallgatás után írta a költeményt. A porba sújtott nemzet buzdítást, bátorítást várt tőle. Erdélyi János, a költő és kritikus verset írt *Vörösmartyhoz*, s ezt így fejezte be:

*Emeld föl még egyszer Sár róna vidékén,
 Utána viharnek, zengő szózatodat,
 Hagyj minket a sírba leszállani békén,
 Ha újra hallók még főséges dalodat!*

Vörösmarty a vén cigányon saját magát érti. A nemzeti vész után megtört, öregedő költő lelkén átviharzik a kétségbeesés: *odalett az emberek vetése*. Elveszett, megsemmisült, amiért annyit küzdöttünk, a magyar nép szabadsága. A magyarság tragédiája hatalmas látomásban forr egybe az emberiség történetének nagy bukásaival. Ezeket bibliai mondák és a görög mitológia tragédiái jelképezik: az ember kiűzetése az édenkertből a pusztába, Kain testvérgyilkos tette, az istenek ellen az ember javáért lázadó Prometheusz büntetése. (A mitológia szerint Prometheusz titán az égből lelopta a tüzet a földre. Zeus az azzal büntette, hogy a Kaukázus sziklájához láncoltatta, és egy keselyű állandóan marcangolta a naponként újra kinövő máját.) A költemény a pesszimizmusból, a fájdalmas kétségbeeséstől a végén mégis optimizmusba, a jobb világ, a boldogabb jövő biztos hitébe emelkedik fel. Ez Vörösmarty végső tanítása.

A fenséges tartalomhoz méltóak a vers művészi eszközei is. Ezek Vörösmarty romantikus ihletének utolsó, egyszerű fellobbanását mutatják. A híressé lett rapszódia tízszótagos trocheusi sorokból áll. A refrén első két sora kilencszótagos.

¹ Szíved.